

Yaşar Əzimağa oğlu Məmmədov

Şadiyyə Mail qızı Amanova

**AZƏRBAYCANDA RƏQƏMSAL ÖDƏNİŞ XİDMƏTLƏRİ
BAZARININ İNKİŞAFI**

Bakı-2024

Müəlliflər: i.e.d., dos. Yaşar Əzimağa oğlu Məmmədov

i.f.d. Şadiyyə Mail qızı Amanova

Rəyçilər:

i.e.d., prof. Fuad Əlinağı oğlu Qənbərov

i.e.d., dos. Leyli Əli qızı Allahverdiyeva

Elmi redaktor: i.e.d., prof. Xatirə Mail qızı Hüseynova

Seriya üçün məsul şəxs: i.f.d., dos. Təbriz Abdulla oğlu Yadigarov

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin İqtisadiyyat İnstitutu Elmi Şurasının 06 sayılı 12 dekabr 2024-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur.

“Azərbaycanda rəqəmsal ödəniş xidmətləri bazarının müasir inkişafı” Bülleteni-2023 son illər ərzində rəqəmsal ödəniş xidmətləri bazarında baş verən dəyişikliklərin, əldə edilmiş nailiyyətlərin və mövcud inkişaf imkanlarının ümumi analitik icmalındır. Ölkəmizdə rəqəmsal ödəniş xidmətləri bazarının inkişaf səviyyəsini və rəqəbatqabiliyyətliliyini müqayisəli şəkildə təhlil etmək məqsədilə bülletəndə AR Mərkəzi Bankının, Dövlət Statistika Komitəsinin (AR DSK) məlumatları ilə yanaşı, beynəlxalq qurumların statistik bazalarına da müraciət olunmuşdur. Bülletəndə istinadı göstərilməyən bütün statistik məlumatların, o cümlədən qrafiklərin mənbəyi müvafiq beynəlxalq təşkilatlar, AR Mərkəzi Bankı və DSK-dır.

Azərbaycanda və qlobal miqyasda rəqəmsal ödəniş xidmətləri bazarının inkişaf meyllərinin təhlili və qiymətləndirilməsi bu sahədə müəyyən mülahizələr irəli sürməyə imkan vermişdir.

Bülleten iqtisadiyyat və maliyyə bazarları ilə bağlı tədqiqat apararı və maraqlanan alimlər, mütəxəssislər, biznes nümayəndələri və digər oxucular üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Mündəricat

1. Qısa təsvir.....	4
2. Maliyyə xidmətləri bazarında rəqəmsal texnologiyalarının tətbiqi.....	6
3. Qlobal səviyyədə rəqəmsal ödəniş sistemlərinin və blockchain texnologiyalarının inkişaf meylləri.....	8
4. Azərbaycanda maliyyə bazarlarının müasir vəziyyəti.....	10
5. Milli Ödəniş Sistemi.....	12
6. Ödəniş kartlarının tətbiqi.....	18
7. Azərbaycanda rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının inkişaf meylləri.....	28
8. Rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının əsas problemləri və onların həlli yolları.....	30
İstifadə olunan mənbələr.....	32

1. Qısa təsvir

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafında rəqabətqabiliyyətlilik amili ilə bağlı baxışlar son on ildə daha genişliliyi ilə gündəmdə gəlmişdir. Xüsusilə də ölkəmizin regionun lider dövlətindən birinə çevirilməsində bu amil daha aktualıq kəsb edir. Milli iqtisadiyyatımızın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında maliyyə xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsinin vacibliyi artıq bir çox hüquqi və konseptual sənədlərdə öz əksini tapmaqdadır. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində maliyyə xidmətləri sektorunun çevikliyinin, rəqabətqabiliyyətliliyinin və rəqəmsallaşmasının zərurətləri əsaslandırılmaqla, irəli sürülmüşdür. Maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşmasının və informasiya tutumlğunun artmasına olan müddəalar bu sənəddə daha aktualığı ilə ifadə edilməklə, müəyyən olunmuş dövrü mərhələlərdə bu sahədəki əldə olunacaq nəticələrin təmini mənzərəsi konkretləşdirilmişdir.

Müasir təcürbə deməyə əsas verir ki, ölkəmizdə internet və mobil rabitə imkanlarından istifadənin genişlənməsi yalnız rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin artması ilə müşahidə edilməyəcəkdir. Bu amil daha çox ənənəvi maliyyə xidmətlərinin - alternativ kanallar vasitəsilə yeni bankçılığa keçidinin sürətlənməsini təmin edəcək, bazarlarda yeni iştirakçıların sayının artmasına və onlar tərəfindən daha aşağı xərc və yüksək sürətlə maliyyə xidmətlərinə çıxışın təklif edilməsinə şərait yaradacaqdır. Xüsusilə də rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin inkişafının geniş şəxəliliyi aktual hesab olunmaqdadır. Belə xidmətlərin maliyyə inkliyuzivliyinin yüksəlməsində, əhaliyə və biznes sektoruna yeni xidmətlərlərin göstərilməsində geniş imkanları yaranmışdır. Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi ilə bağlı qəbul olunan dövlət proqramı (2018-2020) maliyyə sektorunun institusional və hüquqi bazasının gücləndirilməsi, onların infrastruktur sisteminin təkmilləşdirilməsi kimi müddəaları özündə əks etdirir. Rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin daha da genişləndirilməsi məqsədilə bank sektorunda həyata keçirilən islahatlar xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanmaqdadır. Ölkədə “Rəqəmsal Ödəniş Strategiyası 2021-2023” qəbul edilərək, həyata keçirilmişdir. Strategiyanın əsas məğzi yalnız elektron maliyyə xidmətlərinin həcmnin artırılması ilə bağlı deyildir, bu sənəd həm də müxəfiq xidmətlərin tətbiq sahəsini genişləndirmək və göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması kimi aktual məsələləri özündə ehtiva etməkdədir.

“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də nəzərdə tutulan məqsədlərin reallaşdırılmasında belə istiqamətlilik xüsusilə qabardılır – “dayanıqlı makroiqtisadi sabitliyə xidmət edən effektiv makroiqtisadi siyasət çərçivəsinin formalaşdırılması, iqtisadi inkişafın ortamüddətli və uzunmüddətli “hərəkətverici qüvvələri”nin möhkəmləndirilməsi ilə birgə rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsi vasitəsilə iqtisadi suverenliyin tam təmin olunması”. Həmin sənəddə növbəti on illikdə ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafına dair perioritetlərdə dayanaqlı - artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata xüsusi önəm

verilir. Təcürbə deməyə əsas verir ki, dayanaqlı - artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat özülüyündə güclü və inkişaf edən rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin inkişafını zəruriləşdirir.

“Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda qüdrətli dövlət və yüksək rifah cəmiyyətinin qurulmasında rəqəmsal iqtisadiyyat və rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin inkişaf zərurətləri önə çəkilir. Bu sənəddə həm də inklüziv iqtisadi artımın və müasir rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsinin aktuallığı əsaslandırılır.

2. Maliyyə xidmətləri bazarında rəqəmsal texnologiyalarının tətbiqi

Dünya maliyyə bazarlarında rəqəmsal texnologiyalarının tətbiqi sürətlənməkdədir. İnkişafı dəqiqliyə, rasionallığa və çevikliyə dayanan maliyyə sektoru süni intellektin, insan resurslarının məhsuldarlığını artıran və xətalara azaldan yeni texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Maliyyə və texnologiyaların bir-birinə inteqrasiyası kimi çıxış edən fintech (financial technology) öz inkişaf sürəti ilə müşahidə olunur. Bu texnologiyalar: maliyyə xidmətlərinin və məhsullarının təqdimatını, inkişafını və idarə edilməsini asanlaşdırmaqla, innovasiyalaşdıran texnologiyaların istifadə vasitəsi kimi çıxış edir. Hazırda maliyyə institutları, investisiya firmaları, banklar, sığorta şirkətləri və digər bu tip təşkilatlar maliyyə xidmətləri ilə məşğuldur. Fintech-in fəaliyyəti: ödəniş sistemləri, mobil bankçılıq, personalizasiya edilmiş maliyyə xidmətləri, blockchain, kriptovalyutalar və digər sahələri əhatə edir. Müasir dünyada ABŞ, Avropa ölkələrindən Böyük-Britaniya, Almaniya və İsveç, Asiya ölkələrindən Çin, Yaponiya, Cənubi Koreya və Hindistan, eyni zamanda, Braziliya və Avstraliya bu inkişafın stimulyatorları rolunu oynayırlar. Fintech bir fenomen olaraq cəmiyyət və iqtisadiyyatın rəqəmsal maliyyə inkişafının aparıcı qüvvəsinə çevrilmişdir.

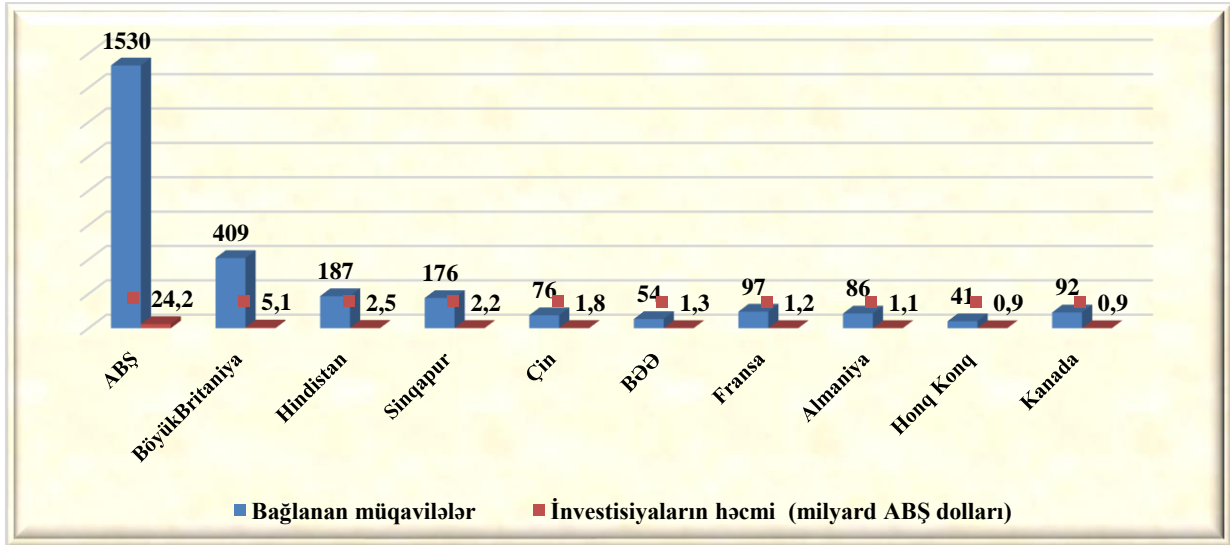
Qlobal maliyyə inklüzivliyini təqdim edən - fintech ənənəvi bank xidmətlərinə çıxışın çətin və ya əlçatmaz olduğu yerlər də daxil olmaqla, bütün dünyada insanlara maliyyə xidmətlərinin təmin edilməsində əsas rol oynayır. Yaxın perspektivdə fintech şirkətlərinin bu sahədəki boşluqları aradan qaldırmaq üçün mobil bankçılıq, mikromaliyyə və blokçeyn kimi həllərdən istifadə edəcəyi gözlənilir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan regionlarda maliyyə xidmətlərinə çıxışın artırılması yoxsulluğun azaldılmasına və qlobal miqyasda iqtisadi imkanların təşviqinə kömək edə bilər.

2022-ci ildə fintech sektoru hökm sürən makroiqtisadi vəziyyət, bazar qeyri-müəyyənlikləri və istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətinin kəskin şəkildə azalması səbəbindən çətinliklərlə üzləşmişdir. Hesablamalar göstərir ki, bu problemlər uzunmüddətli inkişaf yolunda qısamüddətli bir maneədir. Hesab olunur ki, fintech hələ ilkin inkişaf mərhələsindədir və bu sahə maliyyə xidmətləri sənayesində inqilab etməyə davam edəcəkdir. Dünya əhalisinin yarısından çoxu bank xidmətindən zəif istifadə edir və maliyyə texnologiyalarının sürətli xidmət göstərməsi üçün yeni seçimlər açmaq imkanları genişlənilir. Son dövrdə 4 trilyon ABŞ dollarlıq maliyyə xidmətləri ilə fərqlənən Asiya-Sakit Okean regionunun 2030-cu ilə qədər dünyanın aparıcı fintech bazarı olmaq və bu sahədə ABŞ-ı keçmək imkanları real görünür.

Qlobal səviyyədə 2023-cü ildə fintech sahəsinə yatırılan investisiyaların həcmi 51,2 milyard dollar təşkil etmişdir. 2022-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ildə bu sahəyə yatırılan investisiyaların həcmi 48% azalmışdır. 2023-cü ildə fintech sektoruna ən böyük investisiya yatırımı ABŞ-da müşahidə edilmiş və bu göstərici - 24 milyard ABŞ dollarını keçmişdir. Fintech sektoruna yatırılan investisiyaların həcminə görə İngiltərə dünyada ikinci yerdə olmuş,

bu göstərici 5,1 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qlobal səviyyədə fintech sektoruna yatırılan investisiyaların həcminə görə Sinqapur (2,2 milyard dollar) və Çin (1,8 milyard dollar) xüsusilə fərqlənmişdir. Ümumilikdə, 2023-cü ildə qlobal səviyyədə fintech sahəsində ən yüksək göstəriciləri ilə aşağıdakı ölkələr fərqlənmişdir.

Qrafik 1. Qlobal səviyyədə fintech bazarında bağlanan müqavilələr və yatırılan investisiyalar (2023)

Tədqiqatlar göstərir ki:

- qlobal maliyyə texnologiyaları bazarının ölçüsü - 2030-cu illədək 1,5 ABŞ trilyon dollarına çatacaqdır;
- dünyada təxminən - 1,5 milyard yetkin insan hələ də bank xidmətlərindən istifadə edə bilmir;
- daha 2,8 milyard insan işə bank kartına malik deyildir.
- dünya əhalisinin yarısından çoxu rəqəmsal maliyyə xidmətlərindən istifadə etmir.
- qlobal miqyasda orta və yaşlı insanların - 44%-i maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsində hələ də nağd pula üstünlük verir.

Dünyanın ən böyük maliyyə xidmətləri sənayesinə ev sahibliyi edən Şimali Amerika yaxın on ildə də əsas fintech bazarı və innovasiya mərkəzi olaraq qalacaqdır. Müvafiq seqmentin 2030-cu ilə qədər dörd dəfə artaraq 520 milyard dollara çatacağı proqnozlaşdırılır. Böyük Britaniya və Avropa İttifaqı birlikdə dünyanın üçüncü ən böyük maliyyə institutları bazarını təmsil edir və 2030-cu ilə qədər bu ölkələrin fintech sektorunda əhəmiyyətli artımın olacağı gözlənilir. Bölgədə fintech xərclərinin 2021-2030-cu illər arasında beş dəfə artacağı təxmin edilir və ödənişlər sektoru əsas inkişaf sahəsinə çevriləcəkdir. Braziliya və Meksikanın rəhbərlik etdiyi Latın Amerikasına rəqəmsal maliyyə bazarlarının nəzərdən keçirilən dövr ərzində 29% artacağı proqnozlaşdırılır. Həmçinin, Afrikada fintech seqmentində 2030-cu ilə qədər 32% artım olması mümkün hesab edilir.

3. Qlobal səviyyədə rəqəmsal ödəniş sistemlərinin və blockchain texnologiyalarının inkişaf meylləri

Qlobal dünyada rəqəmsal ödəniş sistemlərinin (Visa, MasterCard, Apple Pay) və blockchain texnologiyalarının tətbiqi genişlənməkdədir. Əsasən son illərdə bu sistem və texnologiyaların sürətlə inkişafı baş verir ki, bu da beynəlxalq maliyyə ekosistemini dəyişdirir. Müasir dövrdə rəqəmsal ödəniş sistemlərinin və blockchain texnologiyalarının belə inkişaf meylləri müşahidə edilir:

Rəqəmsal Ödəniş Sistemləri (Visa, MasterCard, Union Pay)

- Visa və MasterCard: Bu iki ödəniş nəhəngi rəqəmsal ödəniş bazarının liderləri hesab edilir. Onlar dünyada qəbul edilən kart infrastrukturunu daha da gücləndirmək üçün davamlı olaraq texnoloji innovasiyalar tətbiq edirlər. Kriptovalyuta ödənişləri, mobil cihazlar vasitəsilə təhlükəsiz ödənişlər və sıfır faizli və ya aşağı faizli ödəniş imkanları təmin edən məhsullar üzərində işləyirlər. Hazırda hər iki şirkət blockchain texnologiyalarını araşdırır və rəqəmsal valyutaların (CBDC) qəbulu və inteqrasiyasını inkişaf etdirir.
- UnionPay Çində yaradılmış və qlobal miqyasda fəaliyyət göstərən böyük bir ödəniş sistemidir. Bu sistem ilk olaraq Asiya bazarında güclü mövqeyə sahib olsa da, lakin son illərdə beynəlxalq səviyyədə genişlənmə sürətini artırıb. Hazırda bu sistem dünyada 180-dən çox ölkədə qəbul edilir. Son dövrlərdə UnionPay rəqəmsal texnologiyalara böyük sərmayə yatırır. Mobil tətbiqlər, QR kod ilə ödəniş və NFC texnologiyası UnionPay istifadəçiləri üçün daha rahat və sürətli həllər təqdim edir.

VİSA 2023-cü ildə ən yüksək əməliyyat həcminə görə 212,6 milyard sayda əməliyyat həyata keçirərək (bazar payı təxminən 27%) dünyada ən yaxşı etibarlı şəbəkə olaraq tanınır. Mastercard isə 2023-cü ildə əhəmiyyətli sayda kart buraxılışı etməklə təxminən 18% bazar payı əldə edərək üçüncü yerdə qərarlaşıb. 2023-cü ildə 2.94 milyard aktiv kart emal etmişdir. Mastercard-ın 2023-cü ilin sonunda gəliri 6.7 milyard ABŞ dolları olub, bu da əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 14% artım deməkdir. Ümumilikdə isə, 2023-cü ilin tam ili üzrə gəlir 26.5 milyard ABŞ dolları təşkil edib, bu da əvvəlki ilə nisbətən 15% artım göstərir. Union Pay 2023-cü ildə qlobal kart bazar payında daxili bazarda üstünlük təşkil etdiyinə görə liderlik edərək qlobal kart xərclərinin 45,1 %-ni təşkil edərək, ilk növbədə Çindəki hökmranlığına görə qlobal bazarın ən böyük pay sahibidir.

Blockchain texnologiyası və kriptovalyutalar

- Blockchain texnologiyası ödənişlərin, aktivlərin və məlumatların daha təhlükəsiz, şəffaf və effektiv şəkildə idarə olunmasını təmin edir. Kriptovalyutaların və rəqəmsal aktivlərin yaranması, blockchain-in maliyyə sisteminə gətirdiyi yeniliklərdən biridir.

Banklar və ödəniş şirkətləri blockchain vasitəsilə daha ucuz və sürətli beynəlxalq ödənişlər həyata keçirir.

- DeFi (Decentralized Finance): Bu blockchain əsaslı maliyyə ekosistemi istifadəçilərə mərkəzləşdirilmiş banklara ehtiyac olmadan kreditlər, əmanətlər, ticarət və digər maliyyə xidmətlərini təklif edir. DeFi sektoru kriptovalyutaların istifadəsi ilə bağlı yeni imkanlar və risklər yaradır.
- Stablecoin və CBDC: Kriptovalyutaların volatil olmasından dolayı “Stablecoin”lər (sabit dəyərli kriptovalyutalar) və mərkəzi bank rəqəmsal valyutaları (CBDC) maliyyə bazarlarında önə çıxır. ABŞ dollarına və ya digər sabit valyutalara bağlı olan stablecoinlər qlobal ticarətdə və gündəlik ödənişlərdə geniş istifadə edilir. Eyni zamanda, bir çox ölkənin (o cümlədən Çin və İsveç) mərkəzi bankları rəqəmsal valyutalarının inkişafı üçün davamlı layihələr həyata keçirir.

Əsas meyllər

- Mobil və biometrik ödənişlər: Apple Pay və digər mobil ödəniş sistemləri ilə yanaşı, üz və barmaq izi tanıma texnologiyaları vasitəsilə təhlükəsiz ödəniş imkanları genişlənir.
- Kriptovalyutaların qəbulu: Tesla, PayPal və digər böyük şirkətlərin kriptovalyutalarla ödənişi qəbul etməsi bu sahəyə olan inamı artırır.
- NFT və Metaverse İntegrasiyası: NFT-lərin (Non-Fungible Token) və Metaverse-in inkişafı yeni rəqəmsal iqtisadiyyatların formalaşmasına yol açır.
- Regulyasiya və təhlükəsizlik: Kriptovalyutalar və blockchain texnologiyası ilə bağlı hökumətlər daha ciddi tənzimləmələr tətbiq edir, həmçinin rəqəmsal təhlükəsizlik məsələlərinə böyük önəm verirlər.

Bu meyllər rəqəmsal maliyyə sistemlərinin gələcəyinə böyük təsir göstərməklə, qlobal iqtisadiyyatın və rəqəmsal xidmətlər bazarının yeni inkişaf mərhələsinə keçməsinə səbəb olacaqdır.

- Qlobal rəqəmsal ödənişlər bazarının gələcək illərdə müsbət böyüməsi proqnozlaşdırılır. Asiya-Sakit okean regionunun bu bölgələrdə rəqəmsal ödənişlərin getdikcə daha çox qəbul edilməsi səbəbindən bazarda üstünlük təşkil edəcəyi, ardınca Şimali Amerika və Avropanın olacağı gözlənilir. Ödəniş xidmətləri təminatçıları arasında artan tərəfdaşlıq və əməkdaşlığın və blokçeyn və süni intellekt kimi qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinin də növbəti illərdə bazarın böyüməsinə təkan verəcəyi gözlənilir.

4. Azərbaycanda maliyyə bazarlarının müasir vəziyyəti

Azərbaycanda 2023-cü ildə bank sektorunun əsas göstəriciləri üzrə müsbət dəyişiklik müşahidə edilmişdir. Ölkədə bank - əsaslı maliyyələşmə modeli formalşdırılmış və iqtisadiyyatın maliyyələşməsində bu sektorun aparıcı rolu qalmışdır. Bank sektorunun maliyyə dərinliyini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən olan bank aktivlərinin ÜDM-ə nisbəti göstəricisi 37,5% təşkil etmişdir. Eyni zamanda, digər maliyyə dərinliyi göstəricisi olan kredit portfelinin ÜDM-ə nisbəti isə 17,7% səviyyəsində olmuşdur. Kredit portfelinin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti 29,5%-ə bərabər olmuşdur.

Azərbaycan bank sektorunun maliyyə dərinliyi göstəriciləri bençmark ölkələrlə müqayisədə aşağı hesab olunur. Bu amil də bank sektorumuzun perspektiv artım potensialını ifadə edir. Ölkədə 2023-cü ildə 24 bank fəaliyyət göstərmişdir ki, bu banklardan 2-si dövlət bankı olmuşdur. Bank sektorunun xidmət şəbəkəsi 487 filial, 74 şöbə, 3009 ATM və 23,2 min nəfər işçi ilə təmsil edilmişdir. Hər 1000 kvadrat km əraziyə düşən filialların sayı 6, hər 100 min nəfərə düşən ATM sayı isə 30 ədəd təşkil etmişdir. Keçən il ilə müqayisədə xidmət şəbəkəsinin əhəmiyyətli genişlənməməsi müşahidə edilmişdir. Bu, bank sektorunda rəqəmsal xidmət həllərinin artması ilə (bankların mobil tətbiqlərini təkmilləşdirməsi, rəqəmsal kart təkliflərinin artırılması və s.) izah olunur.

Ölkədə 2023-cü ildə əvvəlki il ilə müqayisədə dövlət qiymətli kağızlarının dövriyyəsində azalma baş versə də, qiymətli kağızlar bazarının ümumi dövriyyəsində artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, qiymətli kağızlar bazarının ticarət dövriyyəsi ötən il ilə müqayisədə 3,5% artaraq 8,5 milyard manat təşkil etmişdir. Artımın əsas drayveri repo/əks-repo əməliyyatları olmuşdur. Keçən il ilə müqayisədə repo/əks-repo əməliyyatlarının həcmi 30% artmışdır. 2023-cü ildə korporativ qiymətli kağızlar bazarının dövriyyəsi 75% və ya 0,6 milyard manat artaraq 1,4 milyard manata çatmışdır. Dövlət qiymətli kağızlarının dövriyyəsi isə, bu dövr ərzində 28,4 %, yeni 1,3 mlrd. manat azalaraq 3,2 milyard manat təşkil etmişdir.

Korporativ qiymətli kağızlar bazarı üzrə ilkin bazarda, dövlət qiymətli kağızları üzrə isə təkrar bazarda aktivlik müşahidə olunmuşdur. Belə ki, korporativ qiymətli kağızların təkrar bazar dövriyyəsinin 53% və ya 0,2 milyard manat artdığı halda, ilkin bazar dövriyyəsi 88% və ya 0,4 milyard manat artmış və bir milyard manat olmuşdur. Dövlət qiymətli kağızlarının bazar dövriyyəsinin azalmasının əsas səbəbi - ilkin bazar üzrə əməliyyatların 39% və ya 1,6 milyard manat azalması ilə bağlı olmuşdur.

Ölkənin korporativ qiymətli kağızlar bazarının inkişafı əsasən ilkin bazarda korporativ istiqrazlar hesabına təmin edilmişdir. Keçən il ilə müqayisədə korporativ istiqraz bazarı dövriyyəsində 120% artım, səhm bazarı dövriyyəsində isə 16% azalma müşahidə olunmuşdur.

Ölkədə 2023-cü ildə korporativ istiqraz bazarında həm milli, həm də xarici valyuta üzrə əməliyyatların həcmində artım meylli də diqqəti cəlb etmişdir. Korporativ qiymətli kağızlar üzrə artımın əsas drayveri ilkin bazarda xarici valyutada ticarət olunan korporativ qiymətli kağızlar olmuşdur. Həmin dövr ərzində tənzimlənən bazarda korporativ qiymətli kağızlarla əməliyyatların həcmində artım baş vermişdir.

Bakı Fond Birjasında korporativ qiymətli kağızların kütləvi təklif üsulu ilə yerləşdirilməsi tendensiyası artmış və nəticədə korporativ qiymətli kağızların ilkin bazarı üzrə ticarət həcmində 16%, təkrar bazarı üzrə isə 74% yüksəliş qeydə alınmışdır. Digər tərəfdən, bu bazarda repo əməliyyatları üzrə 32% artım baş vermişdir.

5. Milli Ödəniş Sistemi

2023-ci ildə:

Azərbaycanda Milli Ödəniş Sistemi (AZİPS, XÖHKS, AÖS) vasitəsilə aparılan əməliyyatların ümumi həcmi 2023-cü ildə 766,4 milyard manat təşkil edib.

AZİPS vasitəsi ilə həyata keçirilən qdənişlərin ümumi məbləği XÖHKS ilə müqayisədə 15 dəfə, AÖS ilə isə müqayisədə isə 7000 dəfə yüksəkdir.

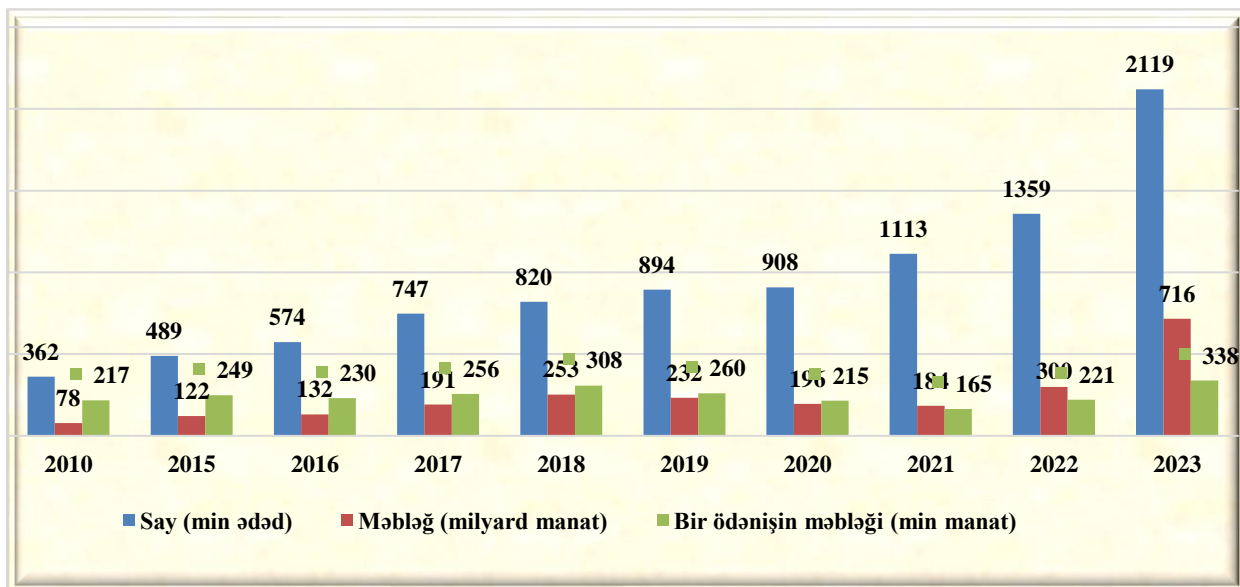
Milli Ödəniş Sistemində həyata keçirilən ödəniş əməliyyatlarının məbləğinin xüsusi çəkisində AZİPS-lərin payı – 93%, XÖHKS-lərin – 6,4% və AÖS-lərinin isə - 0,6% səviyyəsindədir.

HÖP vasitəsilə aparılan əməliyyatların həcmi 2021-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə 1,8 dəfə, sayı isə 2,2 dəfə yüksəlmiş, bu sistem ilə aparılan nağdsız əməliyyatların həcmi 2 dəfə, sayı 3,7 dəfə artmışdır.

Azərbaycanda Milli Ödəniş Sistemi (AZİPS, XÖHKS, AÖS) vasitəsilə aparılan əməliyyatların ümumi həcmi 2023-cü ildə 766,4 milyard manat təşkil edib ki, bu da 2022-ci ilin göstəricisindən 2,2 dəfə çoxdur. Müvafiq dövrdə Milli Ödəniş Sisteminin dövriyyəsi ölkə üzrə ÜDM-in həcmi 6,2 dəfə üstələyib. Həmin dövrdə sistem çərçivəsində ödənişlərin ümumi sayı - 148 milyon ədəd təşkil etməklə, 2022-ci ilin müvafiq göstəricisindən 51,4% çox olmuşdur.

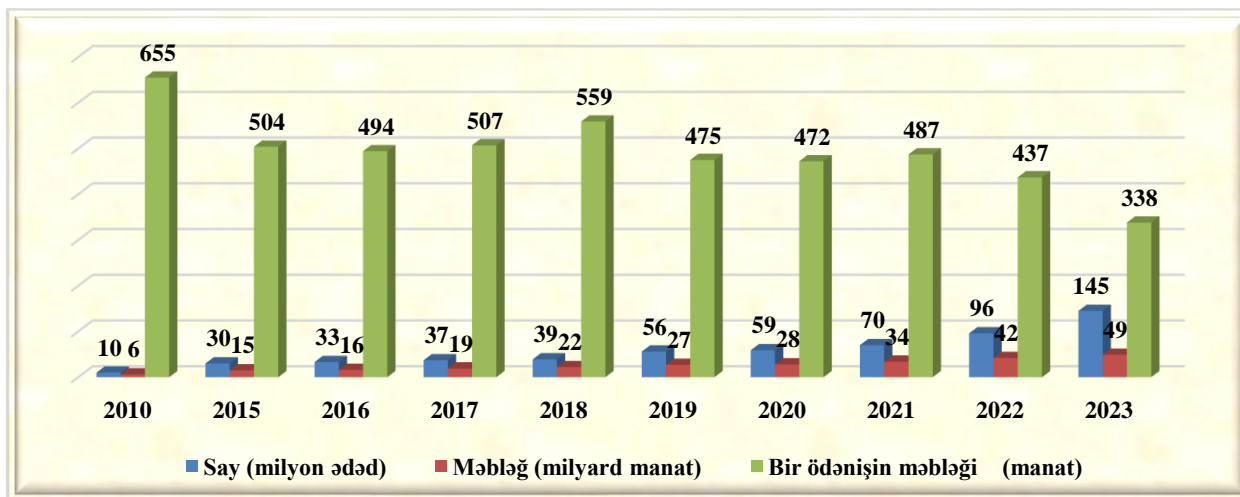
Azərbaycanda Milli Ödəniş Sistemi çərçivəsində daha yüksək payı ilə AZİPS (Real Vaxt Rejimində Hesablaşmalar Sistemi) çıxış etməkdədir. Bu sistem həm fəaliyyət sahəsi, dövriyyəsi və müştəri səviyyəsi baxımından digər ödəniş sistemlərindən fərqlənir. Ölkədə 2010-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə AZİPS vasitəsilə həyata keçirilən ödəniş əməliyyatlarının sayı 5,9 dəfə, məbləği 9,1 dəfə, bir ödənişin məbləği isə 1,5 dəfə artmışdır.

Qrafik 2. AZIPS vasitəsi ilə aparılan əməliyyatların inkişaf səviyyəsi

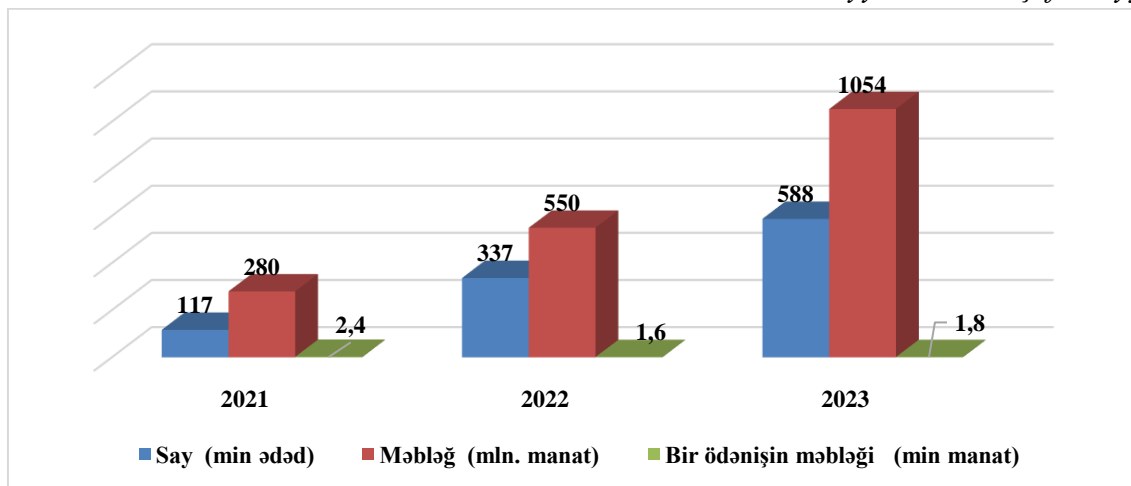
AZIPS-dən sonra ödəniş xidmət bazarında Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi olan - XÖHKS-in rolu artmaqdadır. Bu sistem ölkədə əsasən xırda, daimi təkrarlanan və təcili olmayan ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün yaradılan klirinq sistemi kimi çıxış edir. XÖHKS-in fəaliyyətində artım meyli müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, bu sistem vasitəsi ilə həyata keçirilən ödəniş əməliyyatlarının sayı 2010-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə 14,8 dəfə, həcmi 7,7 dəfə artsa da, lakin bir ödənişin məbləği isə 1,9 dəfə azalmışdır.

Qrafik 3. XÖHKS vasitəsi ilə aparılan əməliyyatların inkişaf səviyyəsi

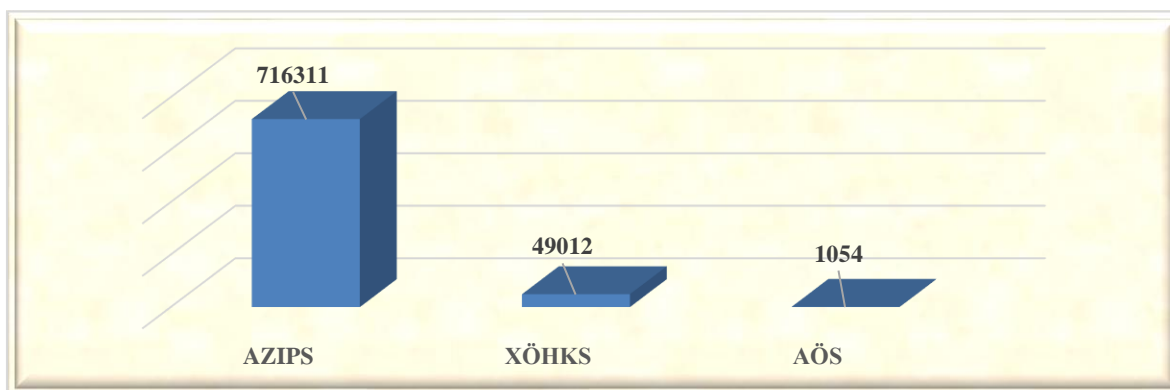
AÖS-in (Ani ödəniş sistemi) ölkədə fəaliyyətə başlama dövrü 2020-ci ilin sonuna təsadüf edir və bu sistemin inkişafında müəyyən irəliləyişlər artıq baş verməkdədir. Belə ki, 2020-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə bu sistem vasitəsi ilə həyata keçirilən ödəniş əməliyyatlarının sayı 42 dəfə, məbləği 21 dəfə artsa da, lakin bir ödənişin məbləği 2 dəfə azalmışdır.

Qrafik 4. AÖS vasitəsi ilə aparılan əməliyyatların inkişaf səviyyəsi

Azərbaycanda AZIPS vasitəsi ilə həyata keçirilən qdənişlərin ümumi məbləği XÖHKS ilə müqayisədə 15 dəfə, AÖS ilə isə müqayisədə isə 7000 dəfə yüksəkdir. Ölkə üzrə Milli Ödəniş Sistemində həyata keçirilən ödəniş əməliyyatlarının məbləğinin xüsusi çəkisində AZIPS-lərin payı – 93%, XÖHKS-lərin – 6,4% və AÖS-lərinin isə - 0,6% səviyyəsindədir.

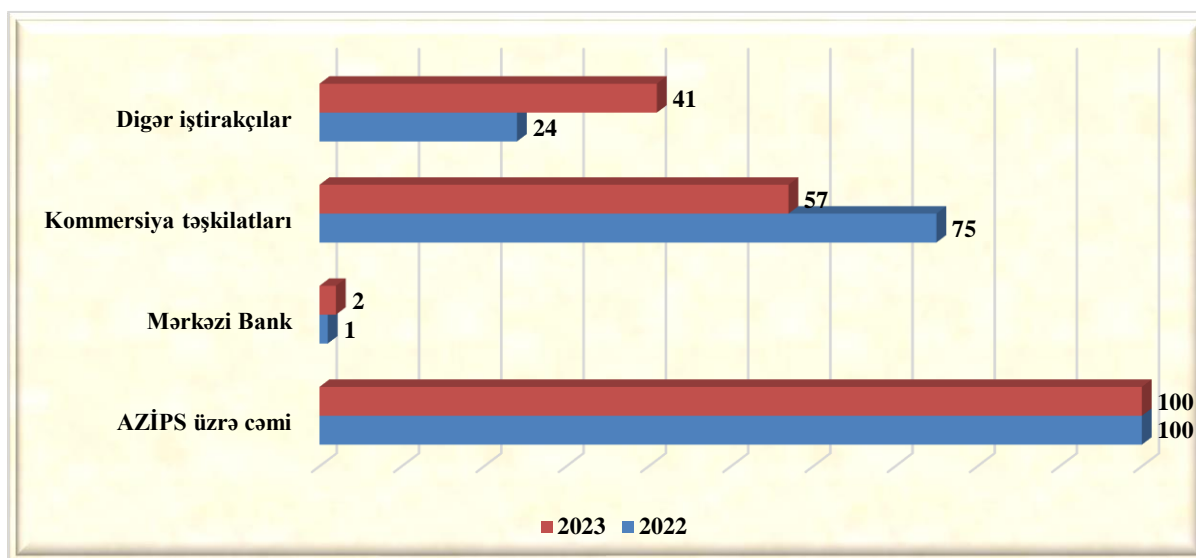
Qrafik 5. AZIPS, XÖHKS və AÖS vasitəsilə aparılan ödəniş əməliyyatlarının müqayisəsi (2023, milyon manat)

Milli Ödəniş Sistemi (AZİPS, XÖHKS, AÖS) vasitəsilə aparılan əməliyyatların ümumi həcmi 2023-cü ildə 766,4 milyard manat, sayı isə 147,7 milyon ədəd təşkil etmişdir. Həmin dövrdə Milli Ödəniş Sisteminin əsas komponentləri olan iri və təcili ödənişlər üzrə “Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi” (AZİPS) üzrə keçən ödənişlərin sayı 2,1 milyon ədəd, həcmi 716,3 milyard manat, xırda və daim təkrarlanan ödənişlərin elektron daşıyıcılarla həyata keçirilməsinə imkan verən “Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi” (XÖHKS) üzrə isə ödənişlərin sayı 145 milyon ədəd, həcmi 49 milyard manat təşkil etmişdir. AÖS vasitəsilə 2023-cü ildə həyata keçirilən əməliyyatların sayı 587,6 min ədəd, həcmi isə 1,1 mlilyard manat olmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə aparılan əməliyyatların həcmində AZİPS üzrə 2,4 dəfə, XÖHKS üzrə isə 16,9%, AÖS üzrə isə 91,8% artım müşahidə edilmişdir.

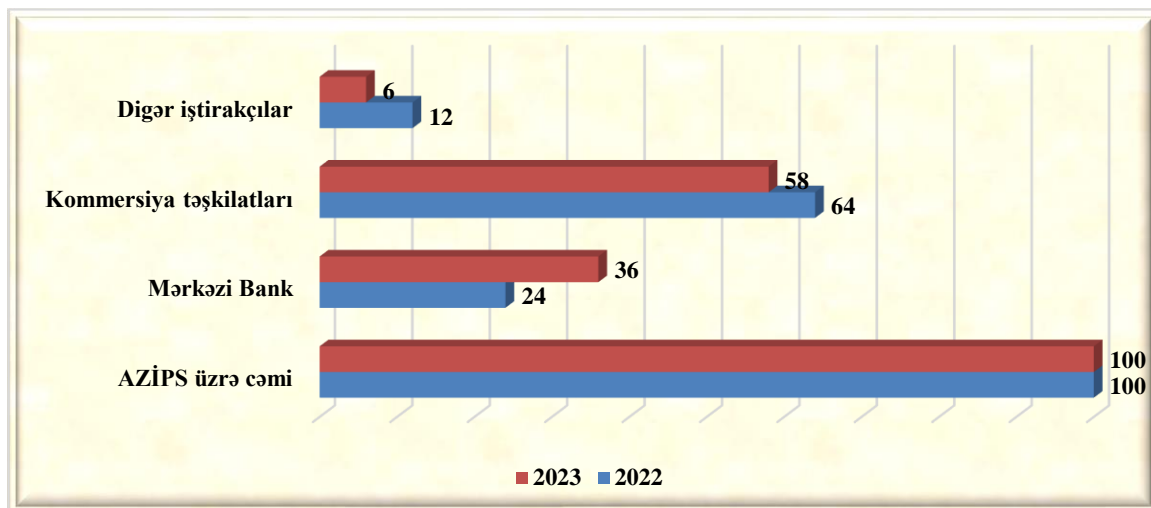
Milli Ödəniş Sistemi vasitəsilə aparılan ödəniş əməliyyatlarının iştirakçıların AZİPS üzrə say bölgüsü fərqlənmişdir. Belə ki, 2022-ci il illə müqayisədə 2023-cü ildə AZİPS üzrə aparılan əməliyyatların sayında Mərkəzi Bankın payı – 1%, digər iştirakçıların isə – 17% artdığı halda, kommersiya təşkilatları üzrə bu göstərici - 18% azalmışdır.

Qrafik 6. AZİPS ödəniş əməliyyatlarının iştirakçılar üzrə say bölgüsü (%)

Milli Ödəniş Sistemi vasitəsilə aparılan ödəniş əməliyyatlarının iştirakçıların AZİPS üzrə həcm bölgüsündə də fərqliliklər müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2022-ci il illə müqayisədə 2023-cü ildə AZİPS üzrə aparılan əməliyyatların həcmində Mərkəzi Bankın payı – 12% artdığı halda, həm kommersiya təşkilatları, həm də digər iştirakçıların hər biri üzrə bu göstərici – 6% azalması ilə nəzərə çarpmışdır.

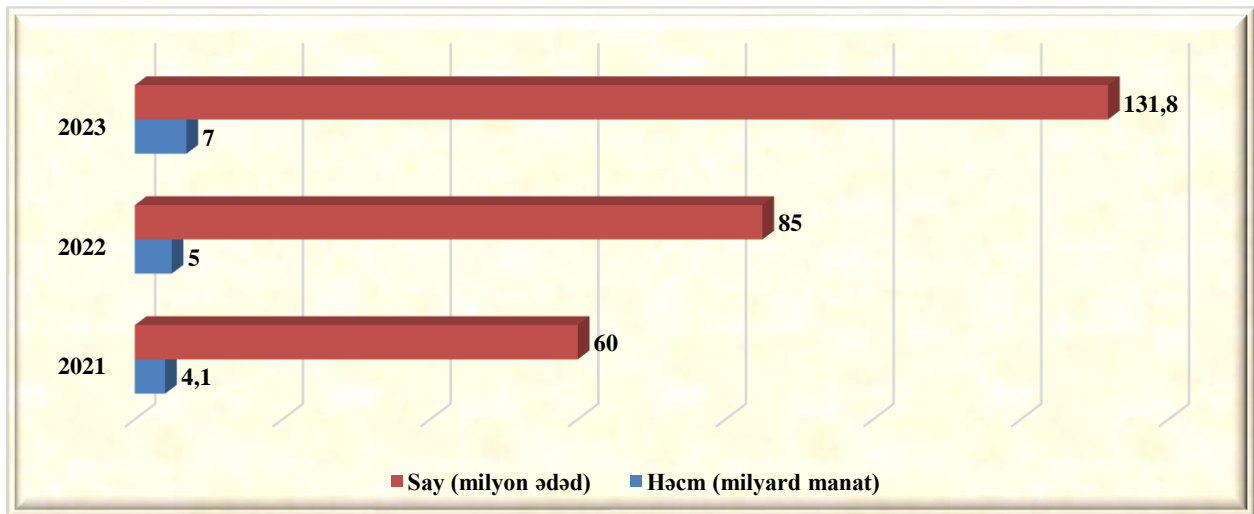
Qrafik 7. AZIPS ödəniş əməliyyatlarının iştirakçılar üzrə həcm bölgüsü (%)

Hökumət Ödəniş Portalı (HÖP) üzrə göstəricilərin də son üç ildə artım sürəti müşahidə olunub. 2023-cü ildə artıq bu sistemə 11 mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti, 4 kommunal xidməti müəssisəsi, 5 stasionar və mobil rabitə operatoru, “Elektron Məhkəmə” portalı üzərindən 122 məhkəmə orqanı, İcbari Sığorta Bürosu vasitəsi ilə 19 sığorta şirkəti, Əmanətlərin Sığortalanması Fondu, İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu, Əqli Mülkiyyət Agentliyi, İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi, Bakı Nəqliyyat Agentliyi, Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi, Dövlət İmtahan Mərkəzi və 100-dən çox ali və orta ixtisas təhsil müəssisəsi, 1438 bələdiyyə orqanı inteqrasiya olunmuşdur.

Hazırda HÖP-ə inteqrasiya olunmuş qurumlar üzrə 1100-dən çox xidmət ilə bağlı ödənişlərin toplanılması təmin olunur. HÖP vasitəsi ilə aparılan əməliyyatların həcmi və sayı öz artım templəri ilə nəzərə çarpmışdır. Ümumilikdə, HÖP vasitəsilə aparılan əməliyyatların həcmi 2021-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə 1,8 dəfə, sayı isə 2,2 dəfə yüksəlmişdir. Digər tərəfdən, müqayisə olunan dövrdə bu sistem ilə aparılan nağdsız əməliyyatların həcmi 2 dəfə, sayı 3,7 dəfə artmışdır.

Qrafik 8.HÖP vasitəsi ilə aparılan əməliyyatların inkişaf dinamikası

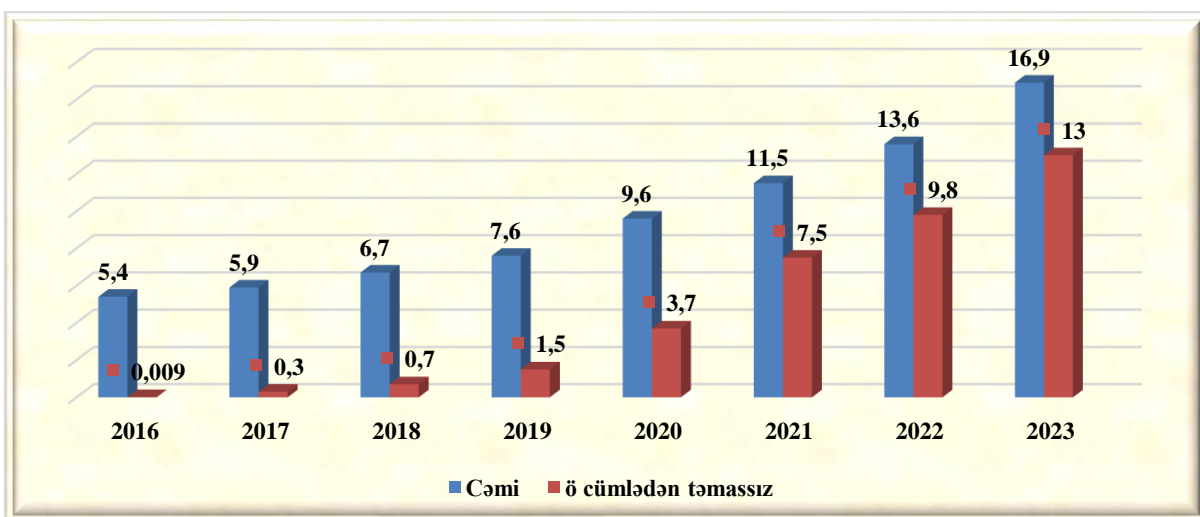
6. Ödəniş kartlarının tətbiqi

2023-cü ildə:

- Azərbaycanda 2016-cı illə müqayisədə 2023-cü ildə tətbiq edilmiş ödəniş kartlarının sayı 3,1 dəfə artmaqla 16,9 milyon ədədə çatmışdır. Tətbiq edilən ödəniş kartlarının xüsusi çəkisində təmassız kartların payı 75% səviyyəsində olmuşdur.
- 2023-cü ildə tətbiq olunan ödəniş kartlarının xüsusi çəkisində debet kartlarının payı – 87%, kredit kartlarının isə - 13% təşkil etmişdir.
- Ölkəmizdə nağd pulun çıxarılması üzrə aparılan əməliyyatlar – ödəniş kartları vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatların 75%-ni təşkil etməkdədir.
- Azərbaycanda 2021-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ildə elektron ticarətin həcmi 5,3 dəfə artaraq - 41.2 milyard manata çatmış və elektron ticarətin əsas hissəsi (95%) ölkədaxilində həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanda tətbiq olunan ödəniş kartlarının sayı ildən-ilə artmaqda, onların əməliyyat həcmi genişlənməkdədir. Belə ki, 2016-cı illə müqayisədə 2023-cü ildə tətbiq edilmiş ödəniş kartlarının sayı 3,1 dəfə artmaqla 16,9 milyon ədədə çatmışdır. Bu qəbildən olan təmassız ödəniş kartlarının sayı isə 1444 dəfə artaraq 13 milyon ədəd təşkil etmişdir. Ümumilikdə, ölkədə tətbiq edilən ödəniş kartlarının xüsusi çəkisində təmassız kartların payı yüksək olmaqla – 75% səviyyəsindədir.

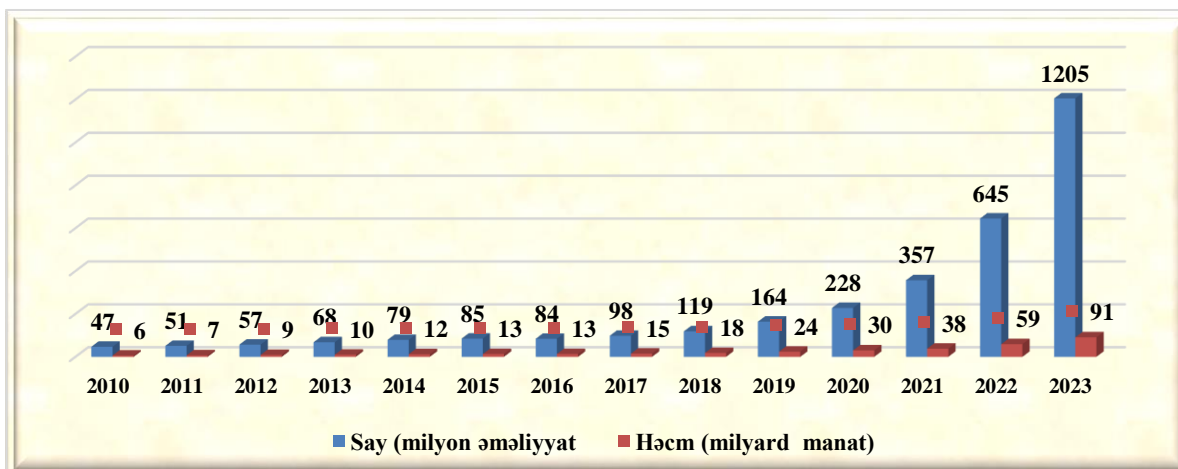
Qrafik 9. Ölkədə tətbiq edilən ödəniş kartlarının inkişaf dinamikası (say, milyon ədəd)

Azərbaycanda tətbiq edilən debet və kredit kartlarının sayının kəskin artımı baş vermişdir. 2010-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə debet kartlarının sayı 3,6 dəfə artmaqla – 14709 min ədədə çatmış, kredit kartlarının sayı isə 16,5 dəfə yüksəlməklə - 2216 min ədəd təşkil etmişdir. Debet kartlarının struktur tərkibi öz fərqliliyi ilə müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2023-cü ildə debet kartlarının xüsusi çəkisində sosial kartların payı - 25%, əmək haqqı kartlarının - 20%, digər kartların isə - 55% təşkil edib.

Ümumilikdə isə, həmin dövrdə tətbiq olunan ödəniş kartlarının xüsusi çəkisində debet kartlarının payı – 87%, kredit kartlarının isə - 13% təşkil etmişdir. Tətbiq olunduğu dövrdən - hazırədək ölkəmizdə kredit kartlarından istifadə səviyyəsi yüksək hesab olunmur. Lakin, buna baxmayaraq həmin kartlar vasitəsi ilə aparılan əməliyyatların sayı və həcmi kifayətqədər yüksəlməkdədir. Azərbaycanda 2010-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə debet və kredit kartları ilə aparılan əməliyyatların sayı – 26 dəfə, həcmi isə - 15 dəfə yüksəlmişdir.

Qrafik 10. Debet və kredit kartları vasitəsilə aparılan əməliyyatların inkişaf dinamikası

Ödəniş kartları ilə (debet və kredit kartları) aparılan ölkədaxili əməliyyatlarda nağd pulun çıxarılmasında illər üzrə artım meylləri baş verməkdədir. Rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının təcürbəsində nağdsız ödənişlər üstünlük təşkil etdiyi halda, Azərbaycanda insanların ödəniş kartlarından nağd pulun çıxarılmasına meylliyi nəzərə çarpır. Belə ki, 2018-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə bu kartlar vasitəsi ilə nağd pulun çıxarılması üzrə aparılan ölkədaxili əməliyyatların sayı 2,4 dəfə artmaqla – 162,7 milyon əməliyyat, həcmi isə 2,8 dəfə yüksəlməklə - 39,1 milyard manat təşkil etmişdir.

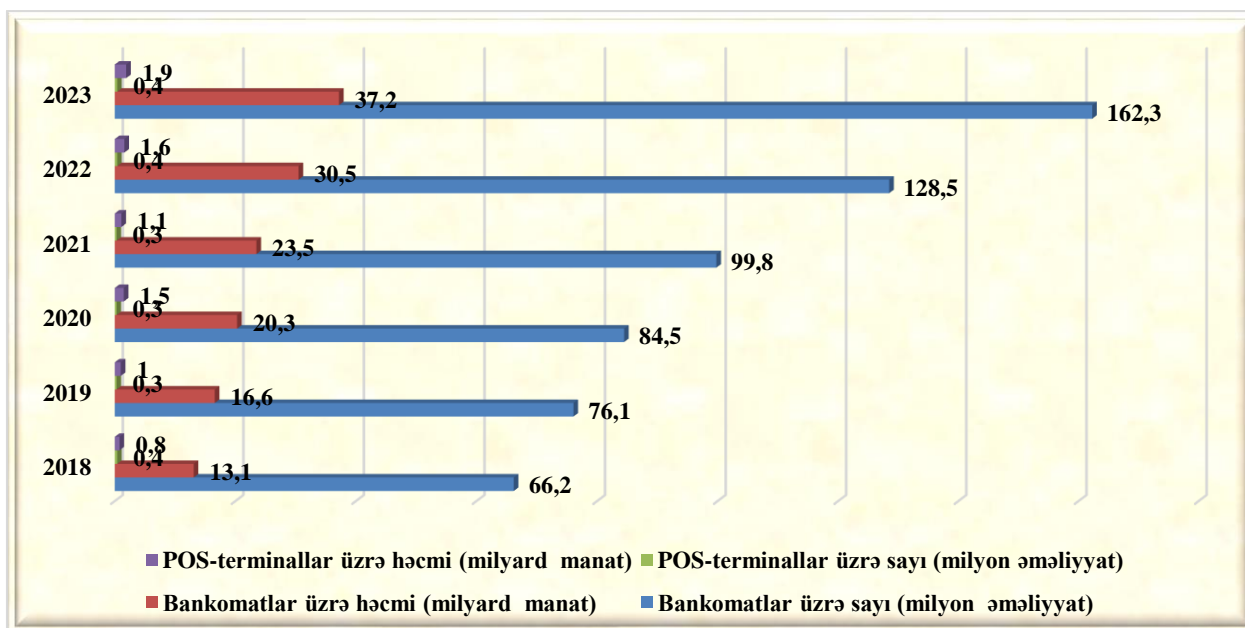
Nağd pulun çıxarılmasında əsas üstünlük bankomatlara verilir. Əvvəldə müqayisə edilən dövrdə bankomatlar vasitəsi ilə nağd pulun çıxarılması üzrə əməliyyatların sayı – 2,5 dəfə, həcmi – 2,8 dəfə artdığı halda, bu göstərici üzrə POS-terminallardakı əməliyyatların sayında dəyişiklik olmamış, yalnız əməliyyatların həcmi - 2,4 dəfə yüksəlmişdir. Ümumilikdə, ödəniş

kartları vasitəsi ilə ölkə daxilində nağd pulun çıxarılması üzrə aparılan əməliyyatların sayının xüsusi çəkisində bankomatların payı – 99,8%, pos-terminalların isə - 0,2% təşkil edir. Bu kartlar vasitəsi ilə ölkə daxilində nağd pulun çıxarılması üzrə aparılan əməliyyatların həcminin xüsusi çəkisində bankomatların payı – 95%, pos-terminalların isə - 5% əviyyəsində nəzərə çarpır.

Ölkəmizdə nağd pulun çıxarılması üzrə aparılan əməliyyatlar – ödəniş kartları vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatların əsas hissəsini, yəni - 75%-ni təşkil etməkdədir. Müqayisə üçün göstərmək olar ki, belə tip əməliyyatların səviyyəsi Ukraynada 48%, Qazaxıstanda - 40%, Rusiyada - 28% həddindədir. Ümumilikdə isə, qlobal kart ödəniş bazarlarında nağd pulun çıxarılma səviyyəsi bu sahədə həyata keçirilən əməliyyatların 14%-ni təşkil edir.

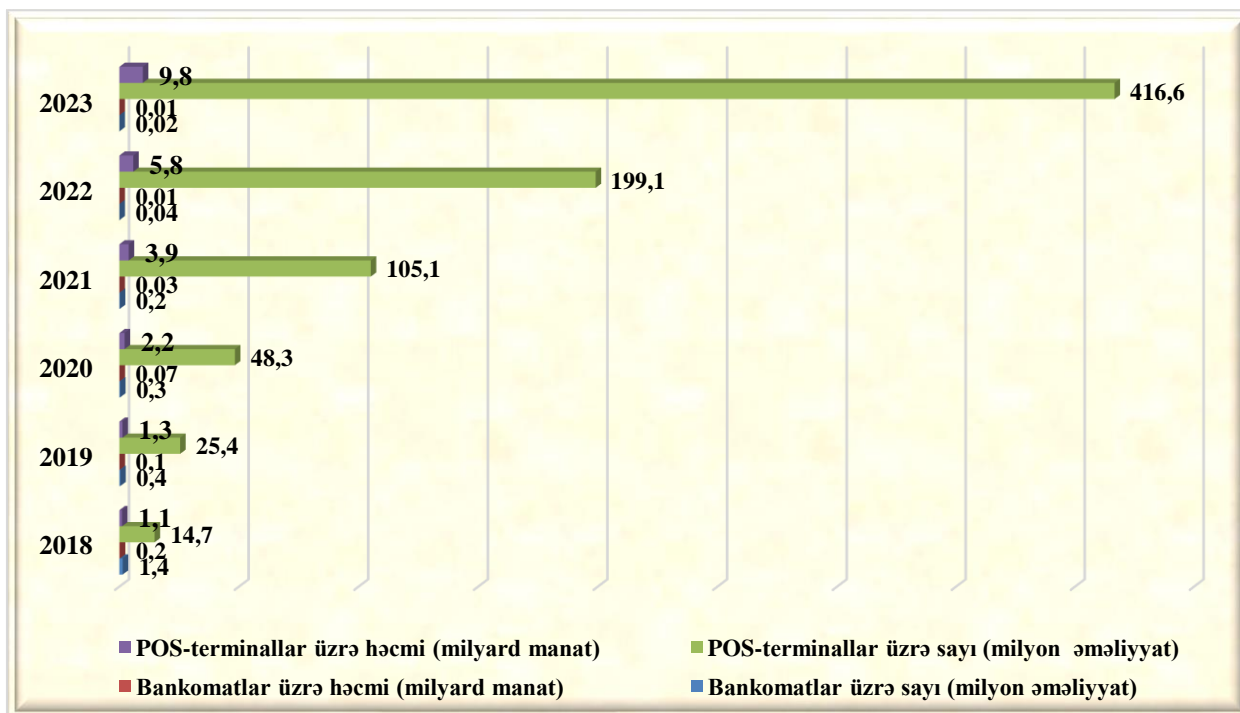
Azərbaycanda kart istifadəçilərinin hələ də əksər hissəsi ödəniş kartlarından bir növ vəsaitlərinin nağdlaşdırma vasitəsi kimi istifadə edir. Belə ki, bir ölkə vətəndaşına kart vasitəsi ilə aparılan nağdlaşma əməliyyatlarının sayı – 16 təşkil etdiyi halda, dünya və regional səviyyədə belə orta göstərici üç dəfə aşağıdır. Bu problemin həll yolu kimi ölkə banklarının ödəniş kartları ilə aparılan əməliyyatlarında nağdsız dövriyyənin yüksəldilməsi məqsədilə maarifləndirici tədbirlərin genişləndirilməsi və təsərrüfat subyektlərində M-Pos tətbiqinin daha da aktiv istifadəyə təşviq edilməsi üçün stimullaşdırıcı layihələrin tətbiqi məqsədəuyğundur. Bu layihələr kağız daşıyıcılardan istifadənin minimuma endirilməsi ilə müştərilərin internet və mobil bankçılıq xidmətlərindən istifadəyə stimullaşdırılması, nağdsız hesablaşmaların inkişafı və rəqabətin gücləndirilməsinə töhfədir.

Qrafik 11. Ödəniş kartları ilə nağd pulun çıxarılması üzrə aparılan ölkə daxili əməliyyatların səviyyəsi

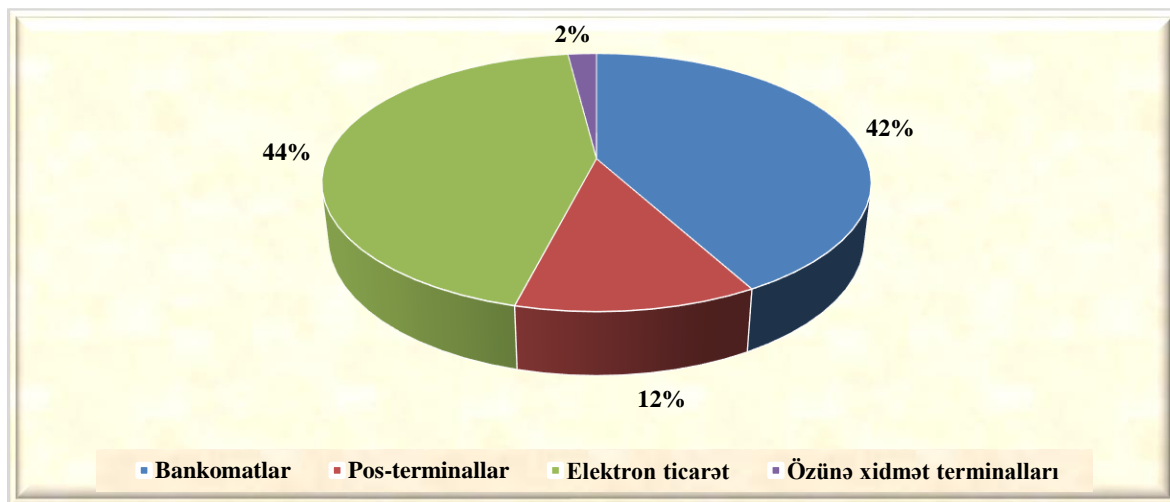
Ödəniş kartları ilə aparılan ölkədaxili nağdsız əməliyyatlarda fərqli meyillər diqqəti cəlb edir. Belə ki, 2018-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə ölkədaxilində ödəniş kartlarının bankomatlar üzrə aparılan nağdsız əməliyyatların sayı 70 dəfə azalmaqla – 20 min ədəd, həcmi isə 20 dəfə aşağı düşməklə - 10 milyon manat təşkil etmişdir. Əksinə pos-terminalalr ilə aparılan belə tip əməliyyatların sayı – 28 dəfə artmaqla – 717 milyon ədəd, həcmi isə 10 dəfə yüksəlməklə - 10 milyard manata çatmışdır. Ödəniş kartları vasitəsi ilə ölkədaxilində aparılan nağdsız əməliyyatların sayının xüsusi çəkisində bankomatların payı – 0,05%, həcmində isə - 0,1% səviyyəsindədir. Belə kartlar vasitəsi ilə ölkə daxilində aparılan nağdsız əməliyyatların əsas hissəsi pos-terminallar vasitəsi ilə həyata keçirilməkdədir.

Qrafik 12. Ölkədaxilində ödəniş kartları ilə aparılan nağdsız əməliyyatların səviyyəsi

Debet kartları ilə aparılan ölkədaxili əməliyyatların göstəriciləri 2018-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə öz yüksək artımı səviyyəsi ilə müşahidə olunub. Belə ki, bu dövrdə elə tip kartlar vasitəsi ilə aparılan ölkədaxili əməliyyatların sayı 10,4 dəfə (1088 milyon ədəd), həcmi isə 5,3 dəfə (85,1 milyard manat) artmışdır. Debet kartları ilə 2023-cü ildə aparılan ölkədaxili əməliyyatların həcmində – 42%-i bankomatların, 12%-i pos-terminalların, 44%-i elektron ticarətin və 2%-i isə özünəxidmət terminallarının vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. Həmçinin, həmin dövrdə aparılan belə əməliyyatların həcmində 8%-i təamsız pos-terminalların payına düşmüşdür.

Qrafik 13. Debet kartları aparılan ölkədaxili əməliyyatların həcmnin struktur bölgüsü (2023, %)

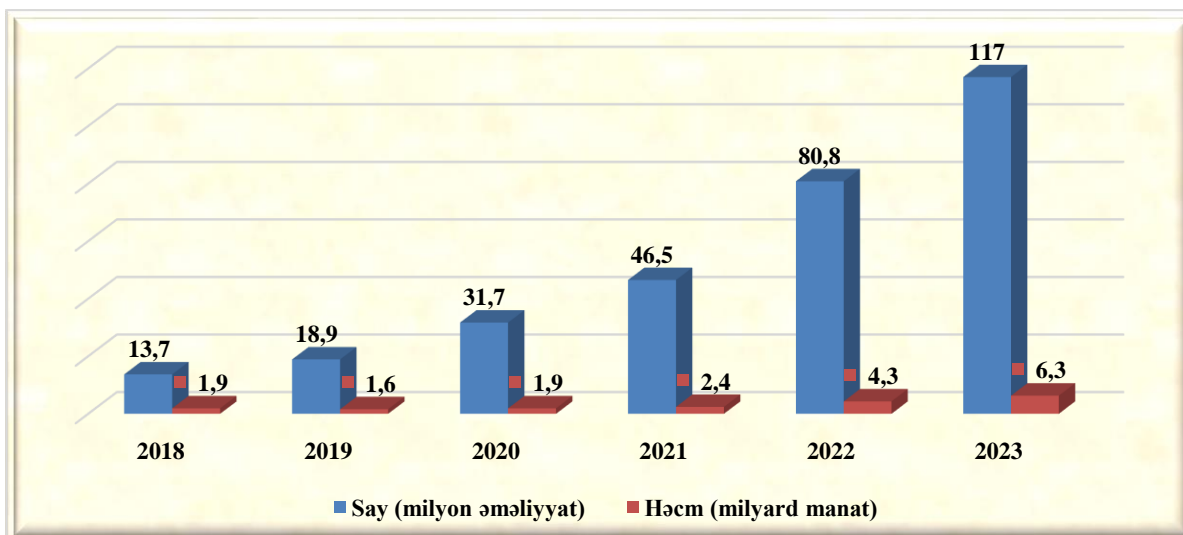

Debet kartları ilə aparılan ölkəxarici əməliyyatların inkişaf səviyyəsində artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2018-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə bu tip kartlar ilə aparılan ölkəxarici əməliyyatların sayı – 7,7 dəfə, həcmi – 3,5 dəfə artmışdır. Debet kartları ilə aparılan ödəniş əməliyyatlarının həcmnin xüsusi çəkisində nağdız əməliyyatların payı daha yüksək olmaqla – 94% təşkil etmişdir.

Azərbaycanda elektron ticarətin həsmi artmaqdadır, belə ki, 2021-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ildə belə ticarətin həcmi 5,3 dəfə artaraq - 41.2 milyard manata çatmış və elektron ticarətin əsas hissəsi (95%) ölkədaxilində həyata keçirilmişdir.

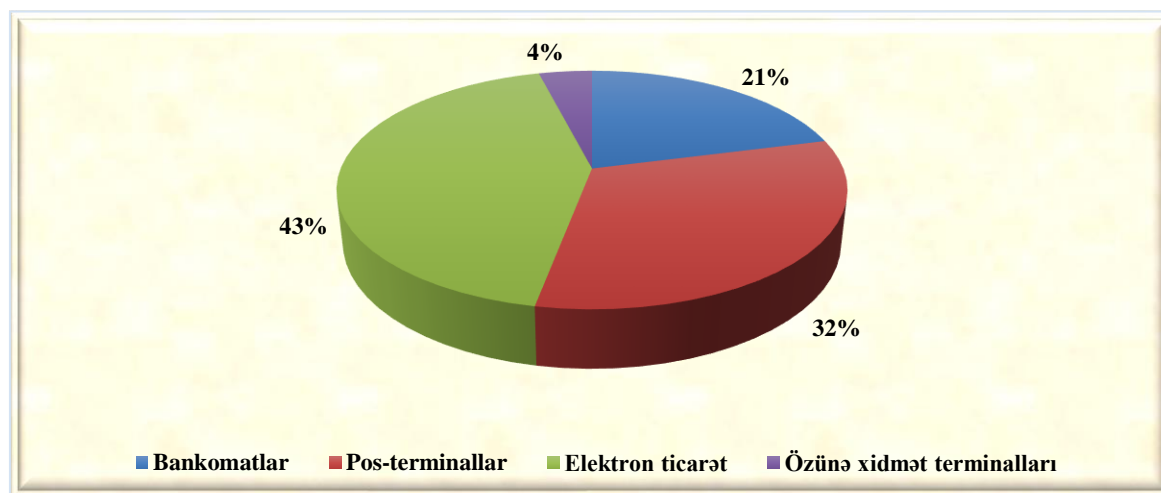
Ölkəmizdə kredit kartlarının tətbiq və istifadə səviyyəsi genişlənmişdir. Belə ki, 2018-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ildə kredit kartları ilə aparılan ölkədaxili əməliyyatların sayı – 8,5 dəfə (117 milyon əməliyyat), həcmi isə - 3,3 dəfə (6,3 milyard manat) artması ilə müşahidə olunmuşdur.

Qrafik 14. Kredit kartları ilə aparılan əməliyyatların inkişaf dinamikası

Kredit kartları ilə 2023-cü ildə aparılan ölkədaxili əməliyyatların həcmnin – 21%-i bankomatların, 32%-i pos-terminalların, 43%-i elektron ticarətin və 4%-i isə özünəxidmət terminallarının vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. Həmçinin, həmin dövrdə aparılan belə əməliyyatların həcmnin 27%-i təamsız pos-terminalların payına düşmüşdür.

Qrafik 15. Kredit kartları ilə aparılan ölkədaxili əməliyyatların həcmnin struktur bölgüsü (2023, %)

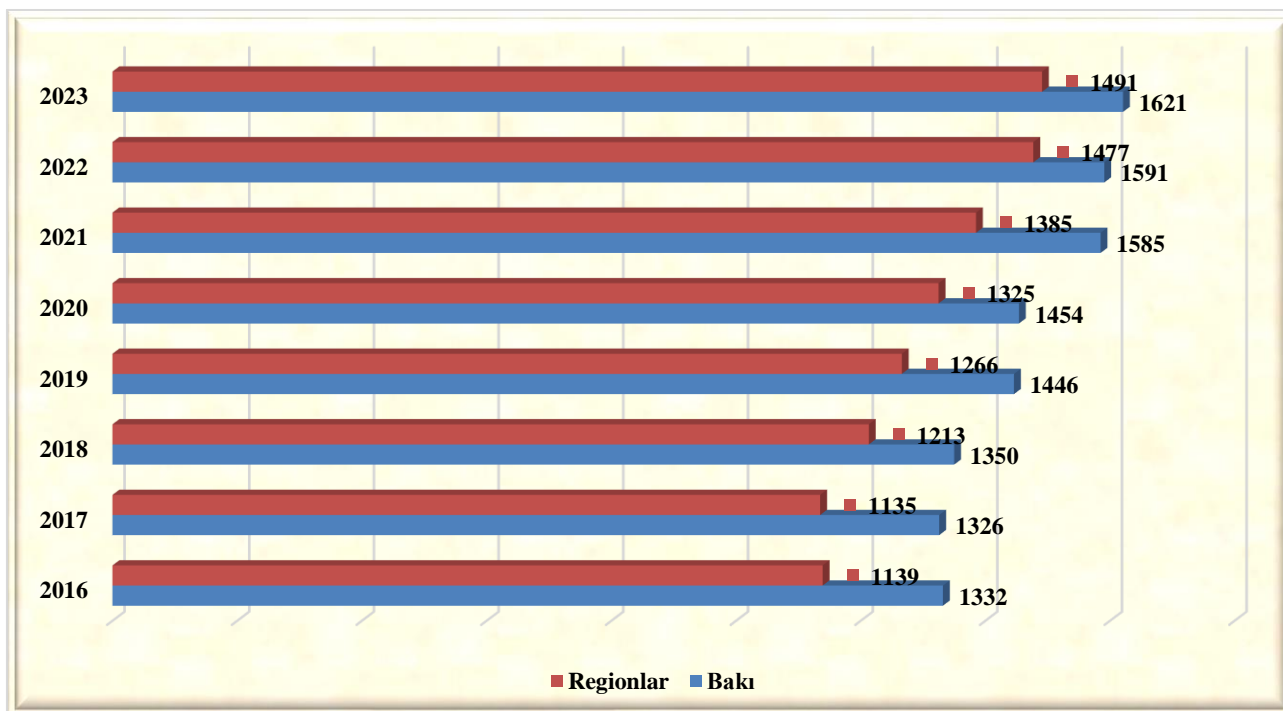
Kredit kartları ilə ölkəxarici əməliyyatların inkişaf səviyyəsi artımı ilə müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2018-ci ill ilə müqayisədə 2023-cü ildə bu tip kartlar ilə aparılan ölkəxarici əməliyyatların sayı 2,6 dəfə artdığı halda həcmi 11% azalmışdır. Kredit kartları ilə aparılan

ödəniş əməliyyatlarının həcmninin xüsusi çəkisində nağdız əməliyyatların həcmninin payı da yüksək olmaqla – 99% səviyyəsindədir.

Ödəniş kartlarının tətbiqi sahəsində son on ildə ölkədə əsaslı inkişafın olmasına baxmayaraq, hazırda xidmət bazarında debet kartları üzrə aparılan əməliyyatların payı daha yüksəkdir. Belə ki, ödəniş xidmət bazarının xüsusi çəkisində debet kartları ilə aparılan əməliyyatların həcmi 93% təşkil edir.

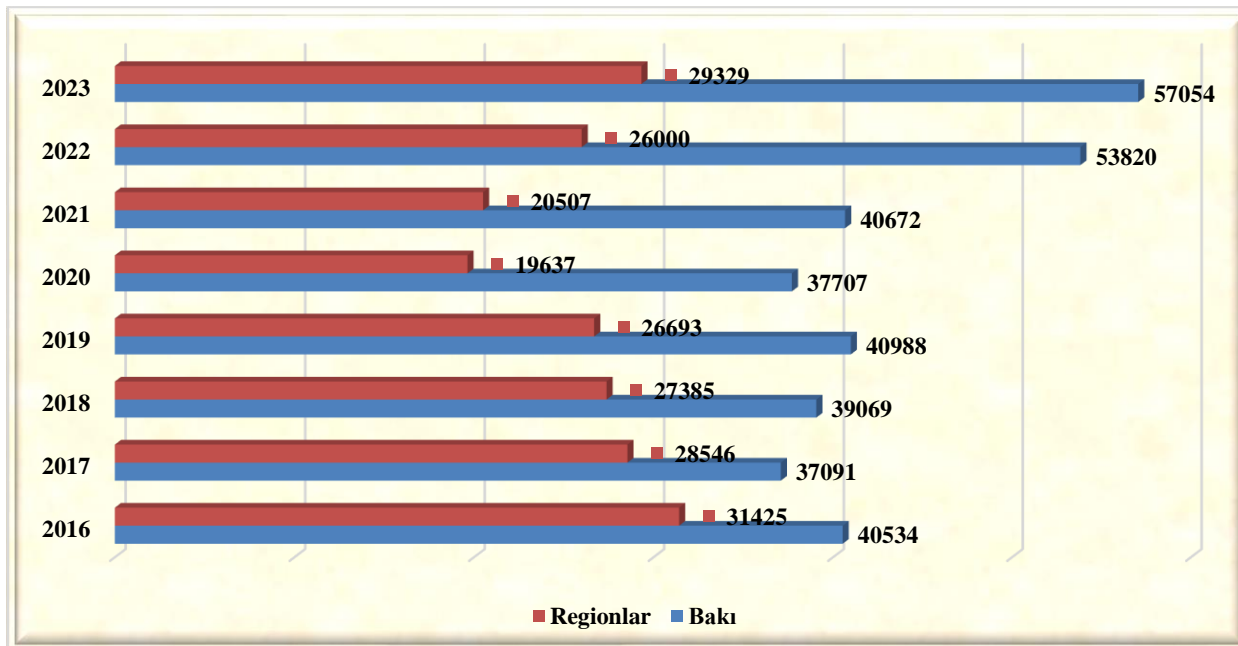
Bankomat ödəniş xidməti şəbəkəsinin ölkə üzrə təşkilində fərqliliklər müşahidə olunur. Belə ki, Bakıda yerləşən bankomatların sayı 2016-cı illə müqaisədə 2023-cü ildə 22% artdığı halda, regionlar üzrə bu göstərici 31% təşkil etmişdir. Ümumilikdə, regionlarda bu xidmət şəbəkəsinin təşkilində illər üzrə artım baş verməsinə baxmayaraq, bankomatların əsas hissəsi (52%) Bakıda yerləşir. Ölkənin bir rayonuna düşən bankomatların orta sayı 22 ədəd səviyyəsində nəzərə çarpır.

Qrafik 16. Bankomat ödəniş xidməti şəbəkəsinin ölkə üzrə təşkili səviyyəsi

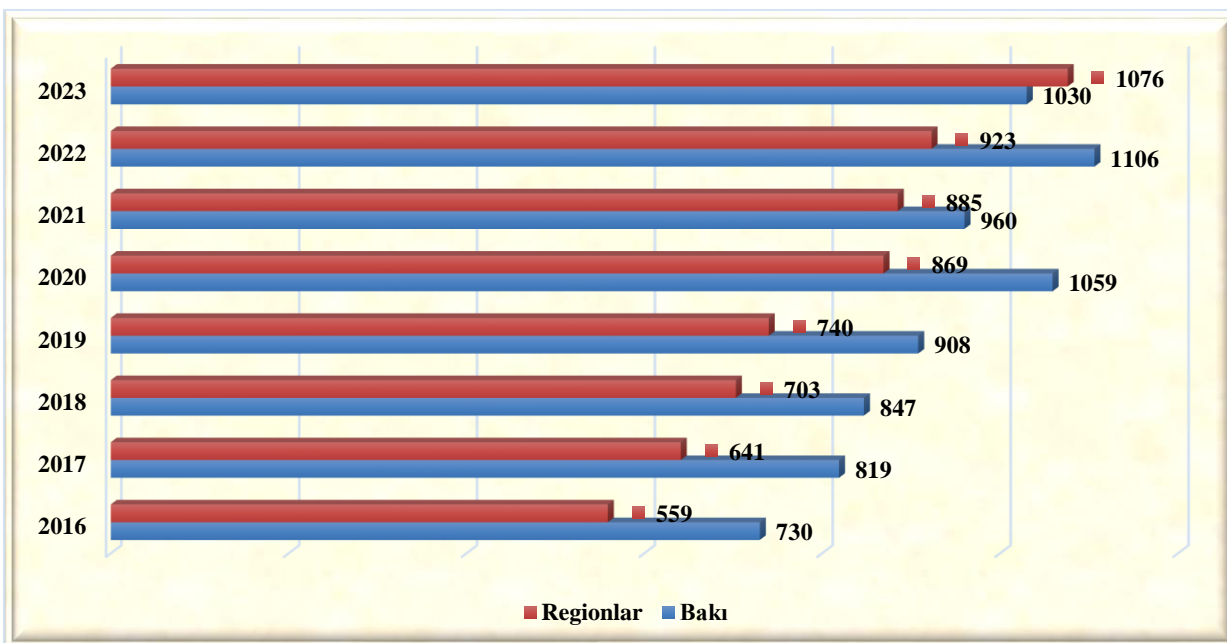
Pos-terminalların da ölkə üzrə təşkilindəki fərqliliklər nəzərə çarpır. Belə ki, Bakıda yerləşən pos-terminalların sayı 2016-cı illə müqaisədə 2023-cü ildə 29% artdığı halda, regionlar üzrə bu göstərici 7% azalmışdır. Ümumilikdə, ölkə üzrə pos-terminalların da əsas hissəsi (66%) Bakıda yerləşir. Həmçinin, ölkə üzrə mövcud pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələrindəki POS-terminalların yarısından çoxu (67%) paytaxtda fəaliyyət göstərir.

Qrafik 17. Ölkədə pos-terminalların təşkili səviyyəsi

Özünəxidmət terminallarının ölkə üzrə təşkilində müəyyən fərqliliklər müşahidə olunur. Belə ki, Bakıda yerləşən özünəxidmət terminallarının sayı 2016-cı illə müqaisədə 2023-cü ildə 1,4 dəfə artdığı halda, regionlar üzrə bu göstərici 1,9 dəfə yüksəlmişdir. Lakin, belə artım meylinə baxmayaraq özünəxidmət terminallarının 49%-i Bakıda yerləşir.

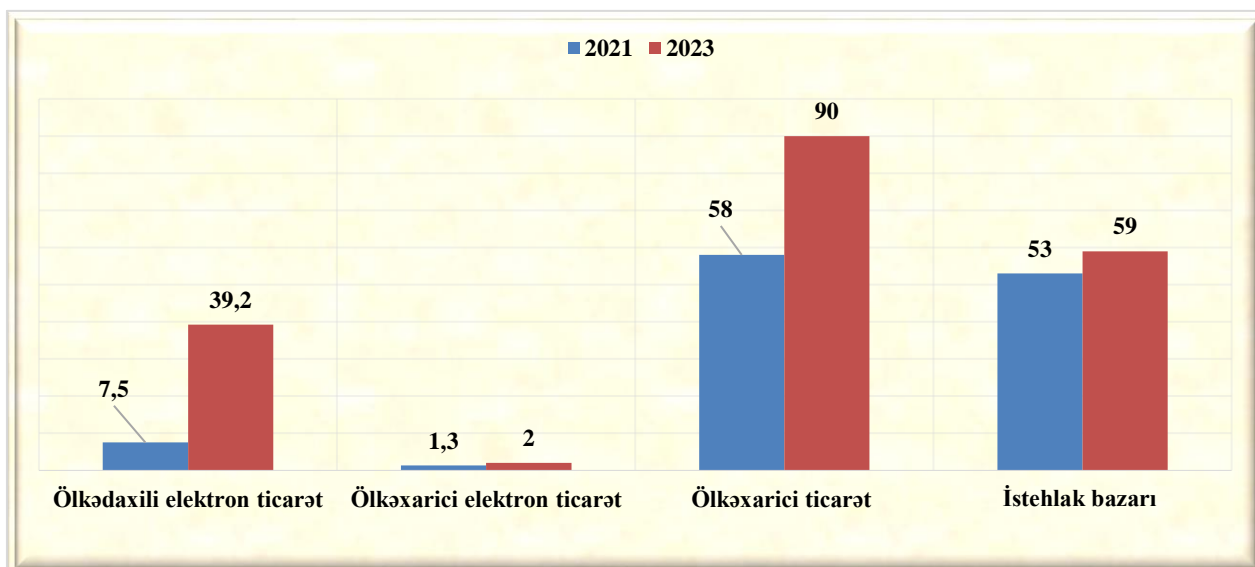
Qrafik 18. Ölkə üzrə özünəxidmət terminallarının təşkili səviyyəsi

Ödəniş vasitələrinin (bankomat, pos-terminal və özünə xidmət) regional inkişafında ən zəif mövqeyi ilə Dağlıq Şirvan, Mil-Muğan və Şirvan-Səlyan, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları fərqlənir.

Azərbaycanda nağdsız əməliyyatların keçirilməsi sahəsində aparılan islahatlar artıq öz nəticələrini verməkdədir. Bu islahatlar nəticəsində nağdsız ödənişlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi baş verməkdədir. Belə əməliyyatların inkişafı - həm də ölkədə maliyyə əməliyyatlarının şəffaflığına və sürətliliyinə müsbət təsir göstərir. Müvafiq inkişafa plastik kartların və digər bu qəbildən olan nağdsız ödəniş vasitələrinin geniş tətbiqi xüsusilə təsir göstərməkdədir. Ölkə daxilində və xaricində elektron ticarət və digər xidmətlər üzrə ödəniş əməliyyatlarının aparılmasında belə kartların tətbiqi sürətlə artmaqdadır. Belə ki, 2021-ci ilə müqayisədə 2023-cü ildə ölkədaxili elektron ticarət əməliyyatlarının həcmi 5,2 dəfə artmaqla 39,2 milyard manat təşkil etmişdir. Ölkəxarici elektron ticarət əməliyyatlarının həcmində isə 1,5 dəfə artım olmuş, belə əməliyyatların səviyyəsi 2 milyard manata çatmışdır. Müqayisə üçün göstərmək lazımdır ki, ölkənin istehlak bazarında (pərəkəndə ticarət, ictimai iaşə, ödənişli xidmətlər) elektron ticarətin payı 2021-ci ildə - 15% təşkil etdiyi halda, 2023-cü ildə bu göstərici kifayətqədər artmaqla - 66%-ə çatmışdır. Ölkənin xarici ticarətində elektron ticarət əməliyyatların həcmi hələ ki, yüksək hesab edilmir. Müqayisə olunan dövr ərzində xarici ticarət əməliyyatlarında elektron ticarətin payında ciddi dəyişiklik baş verməmişdir.

Qrafik 19. Ölkədaxili və ölkəxarici elektron ticarət əməliyyatlarının inkişaf səviyyəsi (milyard manat)

Elektron ticarətdə kart ödəmələrindən istifadə səviyyəsi davamlı olaraq artması ilə müşahidə olunur. Belə ki, bu tip ticarətdə son beş ildə kart ödəniş əməliyyatlarının sayı 6 dəfə, həcmi isə 20 dəfə yüksəlmişdir. Mövcud irəliləyişlərə baxmayaraq, ölkənin plastik kart bazarının doyma səviyyəsi, həmçinin prosessinq infrastrukturunun inkişafı dünya və bölgə ölkələri ilə müqayisədə aşağı hesab olunur. Belə ki, 100 min əhaliyə düşən bankomatların və pos-terminalların sayı göstəricisinə görə Azərbaycanın mövqeyi əksər region ölkələri (Rusiya, Gürcüstan, Qazaxstan, Ukrayna) və dünya üzrə orta göstərici ilə müqayisədə çox aşağıdır. Həmçinin, il ərzində bir vətəndaşa düşən kart əməliyyatlarının say göstəricisi də qeyd edilən ölkələr ilə müqayisədə çox kiçik səviyyəsi ilə fərqlənir.

7. Azərbaycanca rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının inkişaf meylləri

Azərbaycanda rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının inkişaf meylləri son illərdə bir sıra mühüm amillərlə xarakterizə olunur. Bu meyllər iqtisadi şərait, texnoloji inkişaf və tənzimləyici mühitin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Ölkəmizin rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının inkişafında bu meyllər xüsusilə müşahidə olunur:

7.1. Rəqəmsal bankçılığın formalaşması

Son illərdə Azərbaycanda rəqəmsal bankçılıq xidmətlərinin sürətli artımı müşahidə olunur. Mobil və internet bankçılığı vasitəsilə ödənişlər, kredit müraciətləri, sığorta xidmətləri və digər maliyyə əməliyyatlarının icrası xeyli asanlaşıb. Bankların əksəriyyəti müasir texnologiyalara keçərək, mobil tətbiqlər və onlayn platformalar təqdim edirlər. Bu meyl insanlar arasında bank xidmətlərinə əlçatanlığı artırır və xidmətlərin xərclərini azaldır, xüsusilə regionlarda bank xidmətlərinə çıxışı olmayan əhali üçün yeni imkanlar açır.

7.2. Fintexlərin (Maliyyə Texnologiyaları Şirkətləri) yüksəlişi

Azərbaycanda fintex (fintech) sektorunun inkişafı sürətlənib. Fintex şirkətləri ənənəvi bankçılıq xidmətlərinə alternativlər təklif edərək ödəniş sistemləri, pul köçürmələri və mikro-maliyyələşdirmə xidmətləri təqdim edir. Fintex şirkətləri bazara yeni dinamika gətirir və ənənəvi bankların təklif etdiyi xidmətlərə daha ucuz və sürətli alternativlər yaradır. Bu sektorun inkişafı ölkənin maliyyə infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə töhfə verir.

7.3. Ödəniş sistemləri şəbəkəsinin genişlənməsi

Nağdsız ödənişlərə tələbatın artması ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycanda ödəniş sistemləri bazarı genişlənir. Bank kartları, mobil ödənişlər və digər elektron pul sistemlərindən istifadə artmaqdadır. “Milli Kart”, “AzəriCard” və digər ödəniş sistemləri vasitəsilə geniş miqyaslı infrastruktur qurulub. Bu inkişaf, nağdsız iqtisadiyyatın böyüməsinə təkan verir və xidmətlərin daha təhlükəsiz, sürətli və şəffaf həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

7.4. Mikro-maliyyə kreditlərinin genişlənməsi

Mikro-maliyyə təşkilatları və banklar daha çox kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə (KOS) və fərdi şəxslərə kiçik məbləqli kreditlər təklif etməyə başlayıb. Əsasən kənd yerlərində yaşayan və ya ənənəvi bank xidmətlərinə çıxışı məhdud olan insanlar üçün bu, mühüm maliyyə mənbəyinə çevrilib. Kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi imkanlarının artması iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyir və iş yerlərinin yaradılmasına şərait yaradır.

7.5. Mərkəzi Bankın tənzimləyici rolunun gücləndirilməsi

Azərbaycan Mərkəzi Bankı və digər maliyyə tənzimləyiciləri maliyyə bazarını daha da şəffaf və sabit etmək üçün müxtəlif islahatlar həyata keçirirlər. Bu islahatlar ödəniş sistemləri, kreditləşmə, sığorta və digər maliyyə xidmətlərinə dair tənzimləmə qaydalarının təkmilləşdirilməsi ilə müşayiət olunur. Daha güclü tənzimləmə bazarda etibarlılığı artırır, maliyyə xidmətlərinə olan etimadı gücləndirir və investisiya mühitini yaxşılaşdırır.

7.6. Rəqəmsal valyutaların tətbiqi və kriptovalyutalar

Azərbaycanda rəqəmsal valyutalar və kriptovalyutalar barədə müzakirələr artır. Bəzi maliyyə təşkilatları və müəssisələr kriptovalyutaların istifadəsi ilə bağlı təcrübə aparır, lakin bu sahədə tənzimləmə sistemi hələ tam formalaşmayıb. Rəqəmsal valyutaların tənzimlənməsi və istifadəsi ilə bağlı müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşdırılması bazara yeni innovativ məhsulların daxil olmasına və rəqəmsal ödənişlərin inkişafına imkan yarada bilər.

Bütün bu meyllər Azərbaycanın rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının inkişafını sürətləndirməkdədir və bu proses, ölkənin iqtisadi inkişafını və sosial rifahını artırmaq üçün mühüm addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanda tətbiq edilən ödəniş kartlarının aşağıdakı üstünlükləri artıq cəlbediciliyi ilə fərqlənir:

- Ödəniş kartları ilə aparılan əməliyyatlar həm səmərəli, həm də sürətli hesab olunur;
- Hesablaşmalar zamanı, əsasən də ticarət obyektlərində “xırda qaytarılması” kimi problem aradan qalxır;
- Bu kartlar vasitəsi ilə onlayn formasında müxtəlif ticarət və bank əməliyyatlarının aparılması mümkünləşir;
- Aparılan əməliyyatlar istifadəçilərə “bonus, keş-bek” formalarında əlavə pul qazanmaq imkanları yaradır və s.

8. Rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının əsas problemləri və onların həlli yolları

Azərbaycan rəqəmsal maliyyə xidmətləri bazarının əsas problemlərini və onların həlli yollarını aşağıdakı kimi təqdim etmək mümkündür:

8.1. Az rəqəmsallaşma

Problem: Ödənişli maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşma səviyyəsi hələ də əksər regionlarda aşağıdır. İnternet üzərindən xidmətlər göstərsə də, kənd yerlərində yaşayan insanlar hələ də rəqəmsal platformalardan tam istifadə edə bilmir.

Həll yolları: Rəqəmsal maliyyə infrastrukturunu (açıq bankçılıq, agent bankçılıq və s.) inkişaf etdirilməlidir. Dövlət və özəl sektorun birgə işbirliyi ilə genişzolaqlı internetin əlçatanlığı artırılmalı və rəqəmsal savadlılıq təlimləri keçirilməlidir.

8.2. Maliyyə savadlığının azlığı

Problem: Şəhər və əsasən də kənd ərazilərində maliyyə savadlılığı qanəedici səviyyədə deyildir. İnsanlar kreditlər, faiz dərəcələri, sığorta və investisiya imkanları barədə kifayət qədər məlumatlı deyil. Mövcud olan rəqəmsal və mobil maliyyə xidmətlərindən istifadə səviyyəsi yüksək hesab olunmur.

Həll yolları: Maliyyə savadlığının artırılması üçün maarifləndirici tədbirlər, təlimlər və seminarlar təşkil edilməli, təhsil müəssisələrində maliyyə təhsili geniş tədris olunmalıdır. Dövlət və özəl sektor tərəfindən maliyyə təlimləri üçün təkliflər və təşəbbüslər dəstəklənməlidir.

8.3. Bahalı xidmətlər və komissiyalar

Problem: Bankların və digər maliyyə qurumlarının təklif etdiyi xidmətlər (kreditlər və ödənişlər və s.) bəzən yüksək komissiya və faiz dərəcələri ilə müşayiət olunur. Bu da insanların maliyyə xidmətlərinə müraciətini çətinləşdirir.

Həll yolları: Maliyyə qurumları arasında rəqabətin artırılması üçün dövlət tərəfindən daha açıq bazar şəraiti yaradılmalı və fintex-lərin, xarici bankların daxil olması təşviq edilməlidir. Bundan əlavə, bank komissiyalarının aşağı salınması və nağdsız hesablamalarla bağlı stilmullaşdırıcı layihələr kartlardan vəsaitlərin nağd çıxarılmasının qarşısını alaraq, rəqəmsal bankçılıq xidmətlərini daha da inkişaf etdirər.

8.4.Əlçatanlıq və infrastrukturun zəifliyi

Problem: Xüsusilə regionlarda bank filiallarının və bankomatların azlığı insanların maliyyə xidmətlərinə çıxışını məhdudlaşdırır.

Həll yolları: Daha çox mobil və onlayn bankçılıq xidmətləri təmin edilməli və kəndlərdə filialların və bankomatların sayını artırmaq üçün dövlətin dəstəyi ilə bankların, agent bankların və fintex-lərin regionlara daha çox sərmayə yatırması təşviq edilməlidir.

8.5 Etimad problemi

Problem: Bəzi insanlar banklara və maliyyə qurumlarına etibar etmir, bu da ödəniş sistemlərindən istifadənin aşağı səviyyədə olmasına səbəb olur.

Həll yolları: Maliyyə qurumları şəffaflıq və məsuliyyətlik səviyyəsini artırmalıdır. Müştərilərin hüquqları və məlumatları qorunmalı, mütəmadi olaraq hesabatlar təqdim olunmalı, qanun pozuntularının qarşısının alınması üçün nəzarət mexanizmləri gücləndirilməlidir.

Mövcud problemlərin həll edilməsi Azərbaycanda rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin çeşidini və keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, həm də ölkənin iqtisadi inkişafını sürətləndirəcəkdir.

İstifadə olunan mənbələr

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. – Bakı: - 2021. <http://e-qanun.az/framework/46813>.
2. Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. – Bakı: - 2022. <https://e-qanun.az/framework/50013>
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. – Bakı: - 2016. 111 s. https://azertag.az/store/files/untitled%20folder/_STRATEJI%20YOL%20XERITESI_.pdf
4. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2014-cü il Fərmanı təsdiq edilmişdir. – Bakı: 2019, 181 s. <http://www.e-qanun.az/framework/41320/>
5. “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2016. <https://president.az/az/articles/view/22046>.
6. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2021-2023-cü illər üçün Rəqəmsal Ödəniş Strategiyası. Bakı, 2021. <https://uploads.cbar.az/assets/cf20ce4afe5762718226b3dc0.pdf>.
7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları. Bakı, 2023. <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/> və <https://www.stat.gov.az/source/industry/>
8. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Statistik Bülleten. 12/2023.
9. <https://uploads.cbar.az/assets/4a6a6939aa9516234c3cdedbe.pdf>
10. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Statistik Bülleten. 12/2023.
11. <https://cbar.az/page-40/statistical-bulletin>.
12. Azərbaycanda biznes mühiti – 2020: reallıqlar və perspektivlər. (Kollektiv monoqrafiya Y.Məmmədov, T.Əliyev, M.Zeynalov). /Elm və Bilik nəşriyyatı, Bakı, – 2021, 120 s. <http://economics.com.az/images/fotos/Kitablar/2021/MonoqrafiyaBiznes.pdf>
13. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Ödəniş sistemlərinin statistikasını. 2023. <https://www.cbar.az/page-45/payment-system-indicators>
14. Maliyyə Sabitliyi Hesabatı. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Bakı, 2023. <https://uploads.cbar.az/assets/1db1173040cd0364af5d7f0d2.pdf>.
15. “2018–2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”. (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir)./- Bakı: - 2018,- 44 s. <https://static.president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgvMDkvMjg0vNG5wNDZsYnR3c19FTEFWRV9FTI9ZRUSJLnBkZiJdXQ?sha=88ae1df323916ed4>

16. Финтех-рынок (FinTech). Финансы, Информация, Технологии. 2024/01/17 15:52:24.
[https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Финтех-рынок_\(FinTech\)](https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Финтех-рынок_(FinTech))
17. Banking in Europe: EBF Facts & Figures - 2018. <https://www.ebf.eu/facts-and-figures/statistical-annex/>.
18. European Investment Bank (EIB) <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
19. ECB Statistical Data Ware House. - 2019-2020. URL: <http://sdw.ecb.europa.eu>;
<https://www.ecb.europa.eu/stats/html/index.en.html>.
20. ECB Statistical Data Ware House. URL: <http://sdw.ecb.europa.eu>;
https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-central-bank_en.
21. International Monetary Fund. <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61545853>;
<https://data.imf.org/?sk=4C514D48-B6BA-49ED-8AB9-52B0C1A0179B>.
22. The World Bank/ <https://databank.worldbank.org/data/home.aspx>;
<https://www.worldbank.org/en/where-we-work>.
23. The Qlobal Economy com. Business and economic data for 200 countries.https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/stock_market_capitalization/.
24. VanEck Russia ETF/ <https://etfdb.com/etf/RSX/>.